

<i>Təşkilatın adı</i>	<i>Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyi Azərbaycan Tibb Universiteti</i>
<i>Sənədin növü</i>	<i>Tibb üzrə Fəlsəfə Doktoru adını almaq üçün Dissertasiya işinin ANNOTASIYASI</i>
<i>Dissertasiya işinin adı</i>	Covid-19 keçirən xəstələrin post-covid dövrü və ona təsir edən faktorlar
<i>Dissertasiya mövzusunun aid olduğu elmi problemin adı</i>	<i>Covid keçirən xəstələrin post-covid dövrü və ona təsir edən faktorlar</i>
<i>Qeydiyyat alındığı Elmi Şuranın adı</i>	<i>Azərbaycan Tibb Universitetinin Elmi Şurası</i>
<i>Qeydiyyat tarixi</i>	
<i>İxtisas şifri</i>	<i>3205.01</i>
<i>İxtisasın adı</i>	<i>Daxili xəstəliklər</i>
<i>İraçının statusu</i>	<i>Doktorant</i>
<i>İraçı</i>	<i>Sadiqova Günel Balarza qızı</i>
<i>Təvəllüdü</i>	<i>1983</i>
<i>Cinsi</i>	<i>qadın</i>
<i>İş yeri və vəzifəsi</i>	<i>Azərbaycan Tibb Universitetinin Kliniki Farmkologiya kafedrası, assistent</i>
<i>Əlaqə</i>	<i>e-mail: gunelsadiqova83@gmail.com</i>
<i>Elmi rəhbər</i>	<i>Professor t.e.d. Baxşəliyev Adil Baxşəli oğlu</i>
<i>Elmi məsləhətçi</i>	
<i>Təşkilatın rəhbəri</i>	<i>t.ü.e.d., professor Gəraybəyli Gəray Çingiz oğlu e-mail: rector@amu.edu.az</i>
<i>Təşkilatın əlaqə məlumatları</i>	<i>Telefon: (+99412) 597-43-23, 597-38-98, faks: (+99412) 597-38-98</i>
<i>Şəhər və il</i>	<i>Bakı, 2021</i>
<i>AMEA qeydiyyat nömrəsi</i>	
<i>Qeydiyyat tarixi</i>	

TƏDQIQATIN MƏZMUNU

<i>İşin adı</i>	Covid-19 keçirən xəstələrin post-covid dövrü və ona təsir edən faktorlar
<i>Problem</i>	11 mart 2020-ci ildə Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı tərəfindən rəsmi olaraq pandemiya elan edilmiş və 1 mart 2020-ci il tarixində ölkəmizdə ilk yoluxma halı bildirilmiş COVID-19 kimi tanınan SARS-CoV-2 virusuna dünyada təxminən 233 milyon yoluxma halı və 4 milyon ölüm halı qeydə alınıb. Eyni zamanda, hazırda geniş təzahürləri olan sistem xəstəlik kimi qəbul edilən COVID-19-dan sağalan xəstə populyasiyası gündən-günə artır və xəstəxanadan buraxıldıqdan sonra müşahidələr əhəmiyyət kəsb edir. Post Covid və ya uzun müddətli covid kimi terminlər COVID-19-dan sağalmış, lakin hələ də infeksiyanın qalıcı təsirlərini bildirən və ya simptomları bir aydan çox davam edən insanlarda xəstəliyi təsvir etmək üçün istifadə olunur(1, 2). Aparılan araşdırmalarda, COVID-19 diaqnozu qoyulan xəstələrin 10%-20% -ində simptomlar bir aydan çox davam etdiyi halda, xəstələrin 2,3%-də simptomların 12 həftədən çox davam etdiyi müşahidə edildi. Xəstəxanaya yerləşdirilməyən və yüngül xəstəliyi olan insanlarda belə qalıcı və ya gec simptomların görünə biləcəyi göstərilmişdir(3). Covid 19-un klinik, laboratoriya və radioloji tapıntıları və onların sağalma prosesi fərdlər arasında dəyişir. Ona görə də post-covid dövrü qiymətləndirmək nə qədər çətin olsa da, bu dövrün düzgün idarə olunması xəstələnmə və ölüm hallarının azaldılmasında və xəstələrin sosial həyatlarına erkən uyğunlaşmasında mühüm rol oynayır. Covid sonrası dövrdə yarana baş verə biləcək erkən, gecikmiş ağırlaşmalar tam öyrənilməmiş və çoxsaylı həllini tapmayan məsələlər qalmaqdadır. (4).
<i>Açar sözlər</i>	Post Covid, Covid -19, Uzanmış Covid, epidemiologiya, PCFS(Post covid funksional status), PVFS(post venoz trombemboliya funksional status) , BDİ(Berk depressiya indeksi) , BAİ(Berk anksiete indeksi), interdisciplinar yanaşma , profilaktika
<i>İşin tipi</i>	Klinik, retrospektiv-prospektiv
<i>Sənədin növü</i>	Tibb üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyasının annotasiyası
<i>Aktuallığı</i>	COVID-19-un insan orqanizmi üzərindəki uzun müddətli təsirləri tam bilinməməkdədir. Post covid dövrdə davam edə biləcək simptomlar və/və ya meydana çıxmağa biləcək ağırlaşmalar az gəlirli, sigortasız şəxslər başda olmaqla bütün xəstələrə əlavə tibbi, psixoloji və ekonomik problemlər yaratması ehtimal ediləndir. Bu səbəblə, klinik və ekonomik yükü azaltmaq üçün post covid dövründəki

	fəsadların qarşısının alınması və idarə olunması aktualdır. COVID-19-un zaman müddətində insanlara necə təsir göstərdiyi haqqında hələ də çox məlumat bilinmir. Bunun üçün daha çox, xüsusilə uzun müddətli araşdırmalara ehtiyac vardır.
Məqsəd	Covid keçirən xəstələrin post-covid dövrdəki vəziyyətləri və ona təsir edən faktorlar
Vəzifələr	<ul style="list-style-type: none"> • COVID-19-un uzun müddətli təsirlərinin öyrənilməsi • Post covid dönmədə müəyyən zaman çərçivəsində xəstələrin dəyərləndirilməsi • Post covid dönmədəki erkən və gecikmiş ağırlaşmaların öyrənilməsi • Xəstələrin sağalma müddətinə və həyat keyfiyyətinə mənfi təsir edə biləcək risk faktorlarının aşkarlanması • Xəstələrə sübuta əsaslanan interdisiplinar yanaşmanı inkişaf etdirmək
Orijinallıq (yeniliyi)	<ul style="list-style-type: none"> • COVID-19'un uzun müddətli təsirlərinin öyrənilməsi • Simptomların davam etməsinə və/vəya təkrarlamasına səbəb ola biləcək cins, yaş, piylənmə, hava kirliyi, sigaret kimi risk faktorlarının qiymətləndirilməsi • Risk faktorlarının xəstələrin həyat keyfiyyətinə təsirinin öyrənilməsi • Sağalma müddəti və ya sağalma ehtimalının dəyərləndirilməsi
Gözlənilən nəticələr və onların elmi-praktik əhəmiyyəti	<ul style="list-style-type: none"> • Post covid dönmədə baş verə biləcək fəsadların erkən diaqnozu və müalicəsi • Simptomların uzanmasına və/vəya ağırlaşmalara səbəb ola biləcək risk faktorlarının aradan qaldırılması • Post covid dönmənin doğru idarə olunması ilə morbiditə və mortalitənin azaldılması • Xəstələrin evə yazıldıqdan sonra sosial həyata ən qısa müddətdə qayıtmalarının təmin olunması • Covid 19-un uzun müddətli təsirlərinin erkən aşkarlanması ilə iqtisadi yükün azaldılması

Obyekti (material)	Tədqiqat işinə Azərbaycan Tibb Universitetinin Tədris Terapevtik Klinikasında 01.07.2020 və 31.01.2021 tarixlərində Covid -19 diaqnozu ilə stasionar müalicə alan və evə yazılan 800 xəstəyə anket sorğusunun aparılması, xəstələrin təqib müddətinə görə 8 ay və 18 ay olaraq 2 qrup şəklində dəyərləndirməyə alınması planlandı.
Daxil etmə kriteriyaları	<ul style="list-style-type: none"> - Mərkəzimizdə 01.07.2020 və 31.01.2021 tarixləri arasında hospitalizasiya olan xəstələr - 18 yaş və üstü olma; - Araşdırmada istifadə olunacaq anketləri doldurmağa mane olan əqli və ya dil probleminin olmaması
Çıxarma kriteriyaları	<ul style="list-style-type: none"> - Covid 19 simptom başlangıcı və/vəya PCR pozitivliyi, - Demans veya konfüziya vəziyyəti
Əsas və nəzarət qrupları	Əsas qrup – Covid -19 diaqnozu ilə stasionar müalicə almış xəstələr Nəzarət qrupu – Sağlam şəxslər
Randomizasiya üsulu	olmayacaq
Əsas qiymətləndirmə kriteriyası	Pasiyentlər arasında anket sorğulanması həyata keçirilərək simptomların davam etməsinə və/vəya təkrarlamasına səbəb ola biləcək cins, yaş, piylənmə, hava kirliliyi, sigaret kimi risk faktorlarının qiymətləndirilməsi və onların proqnostik əhəmiyyəti əsas qiymətləndirmə kriteriyası kimi nəzərə alınacaq
Əlavə qiymətləndirmə kriteriyaları	Sorğu zamanı radioloji müayinəyə ehtiyacı olan xəstələr mərkəzə dəvət olunacaq və PAAG/Toraks CT ilə rentgenoloji qiymətləndirmə aparılacaq.
Metodlar	Tədqiqata daxil edilmə kriteriyalarına uyğun gələn iştirakçıların post Covid dövrədəki vəziyyətlərini dəyərləndirmək üçün simptom sorğulanması aparılacaq və simptomların gedişini, xəstələrin funksional vəziyyəti üstündəki təsirləri izləmək üçün beynəlxalq standart PCFS (post-COVID-19 functional status) ölçüsü istifadə olunacaq. (5) Post Covid dövrədə xəstələrin anksiyete və depressiya dəyərləndirilməsi üçün Berck ölçüsü istifadə olunacaq (6) Sorğu zamanı radioloji müayinəyə ehtiyacı olan xəstələr mərkəzə dəvət olunacaq və PAAG/Toraks CT ilə rentgenoloji qiymətləndirmə aparılacaq. Tədqiqatda istifadə olunacaq anketlər telefonla müsahibə yolu ilə tətbiq olunacaq.
Statistik və riyazi işləmlər	Alınacaq ədədi verilənlər müasir tələbləri nəzərə almaqla statistik metodlarla işlənəcəkdir. Qrup göstəriciləri üçün orta qiymətlər (M),

	<p>onların standart xətası (SD), orta göstəricinin xətası (m) hesablanacaq. Variasion sıralar arasındakı fərqin ilkin qiymətləndirilməsi üçün Student t-meyarı parametrik metodundan, cüt-cüt əlaqəli variantlar üçün seçilmiş göstəricilər arasındakı orta fərq və hissələr arasındakı fərqin qiymətləndirilməsindən istifadə ediləcək. Qeyri-parametrik meyarlardan – Wilcoxon-Mann-Whitney U-meyarı, tezliklərin analizi üçün Pirson χ^2 – meyarından istifadə ediləcək. Öyrənilən göstəricilər arasındakı əlaqənin gücünü müəyyən etmək məqsədilə korrelyasion analiz aparılacaq [6].</p> <p>Hesablamalar EXCEL-2010 elektron cədvəl və statistik SPSS-20 paketdən (SPSS – statistical package for the sosial sciences) istifadə ediləcəkdir.</p>
Maddi və texniki imkanlar	Tədqiqatın yerinə yetirilməsi üçün Azərbaycan Tibb Universitetinin Tədris Terapevtik klinikası və ATU TTK-nın laborator (texniki) imkanlarından istifadə ediləcəkdir
Tədqiqatın yerinə yetiriləcəyi yer	Azərbaycan Tibb Universitetinin Tədris Terapevtik klinikası
İşin müddəti	2021-2023-ci il
İşin mərhələləri	<p>I mərhələ. 2021-ci il</p> <p>Dissertasiya mövzusu üzrə müasir elmi ədəbiyyatla tanışlıq, ədəbiyyat məlumatlarının və tədqiqatın ilkin materiallarının toplanılması. Əldə edilən ilkin nəticələr əsasında məqalə və tezislərin dərc olunması. Dissertasiya mövzusunun təsdiqi. Mövzu üzrə elmi ədəbiyyat materialları üzərində işin başa çatdırılması. Dissertasiyanın “Ədəbiyyat icmalı” və “Tədqiqatın materialı və üsulları” fəsillərinin ilkin variantının hazırlanması.</p> <p>II mərhələ. 2022-ci il</p> <p>Tədqiqatın ilkin materiallarının toplanılması. Xəstə bazasının yaradılması. Əldə olunmuş məlumatlar əsasında cədvəl, qrafik və diaqramların hazırlanması. Dissertasiya mövzusu üzrə məqalə və tezislərin dərc olunması. Dissertasiyanın “Ədəbiyyat icmalı” və “Tədqiqatın materialı və üsulları” fəsillərinin son variantının hazırlanması. Alınmış nəticələrin təhlil edilməsi. Dissertasiya işinin şəxsi tədqiqatların nəticələrinə həsr olunmuş fəsillərinin ilkin variantının hazırlanması. Yerli və xarici ölkələrdə keçirilən elmi konfranslarda tədqiqatın nəticələri barədə məruzələrin edilməsi.</p> <p>III mərhələ. 2023-ci il yanvar-mart.</p>

	<p>Dissertasiya mövzusu üzrə məqalə və tezislərin dərc olunmasının davam etdirilməsi. Dissertasiyanın “Alınmış nəticələrin müzakirəsi” fəslə və “Nəticələr” bölməsi üzərində işlərin tamamlanması. Ədəbiyyat siyahısının son variantının hazırlanması.</p> <p>IV mərhələ. 2023-ci il aprel-dekabr</p> <p>Həyata keçirilmiş statistik analizin dürüstlüyünün təyin edilməsi. Kliniki Farmakologiya kafedrasının iclasında və kafedrararası elmi konfransda dissertasiya işinin ilkin müzakirəsinin keçirilməsi. İlkin müzakirədə dissertasiyaya edilən irad və təklifləri nəzərə almaqla onun son variantının hazırlanması. Dissertasiyanın aprobasiya şurasında müzakirəsinin keçirilməsi. Dissertasiyanın son variantının açıq müdafiəyə təqdim olunması.</p>
Ədəbiyyat	<ol style="list-style-type: none"> 1. Esendağlı D, Yılmaz A, Akçay M, Özlü T. POST-COVID SYNDROME: PULMONARY COMPLICATIONS. Turk J Med Sci. 2021. 2. https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/long-term-effects/index.html. 3. Nalbandian A, Sehgal K, Gupta A, Madhavan MV, McGroder C, Stevens JS, et al. Post-acute COVID-19 syndrome. Nature Medicine. 2021;27(4):601-15. 4. Jiang DH, McCoy RG. Planning for the Post-COVID Syndrome: How Payers Can Mitigate Long-Term Complications of the Pandemic. J Gen Intern Med. 2020;35(10):3036-9. 5. Klok FA, Boon G, Barco S, Endres M, Geelhoed JJM, Knauss S, et al. The Post-COVID-19 Functional Status scale: a tool to measure functional status over time after COVID-19. Eur Respir J. 2020;56(1). 6. Ortelli P, Ferrazzoli D, Sebastianelli L, Engl M, Romanello R, Nardone R, et al. Neuropsychological and neurophysiological correlates of fatigue in post-acute patients with neurological manifestations of COVID-19: Insights into a challenging symptom. J Neurol Sci. 2021;420:117271
Abstract (in english)	